For example, the study of books Podolia second half of XIX – early XX century. outlines the possible range of reference and bibliographic publications that can be used as a historical source of sources described their value, emphasized the high degree of reliability and specificity noted content data derived using each type of source.

Key words: source, historical source, reference book, book case, Podolia.

УДК 94 (477) “1882–1907”

Володимир Крот

ГРОМАДСЬКА ТА НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО НА ШПАЛЬТАХ ЧАСОПИСУ “КИЕВСКАЯ СТАРИНА”

У статті проаналізовано роль журналу в житті та творчості історика. Особливу увагу приділено впливу журналу на формування світогляду вченого. Окремо відзначено публікації в “Киевской старине” як статей М. Грушевського, так і рецензій на його праці, а також заміток про його наукову та громадську діяльність.

Ключові слова: “Киевская старина”, часопис, журнал, рецензії, історія.

Михайло Грушевський належить до найбільших постатей української історії першої третини XX ст. Він був визначним науковцем, політичним діячем, а також видавцем і публіцистом. Недаремно його називають одним із батьків української нації.

Про значення журналу в житті вченого писали дослідники його творчості, зокрема Т. Приймак [1], О. Пріцак [2], П. Сохань, В. Смолій [3], Л. Зашкільняк [4], С. Плохий [5], Л. Адамчик [6]. Однак окремих праць, що детально розкривають зв’язки М. Грушевського із зазначеним журналом, не існує.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше аналізується висвітлення громадської та наукової діяльності М. Грушевського на шпальтах часопису “Киевская старина”.

Основна мета названої статті – це висвітлення на шпальтах журналу громадсько-політичної та наукової діяльності історика.

Джерельною базою виступають матеріали, опубліковані на сторінках зазначеного видання, мемуари ученого, насамперед, спомини, автобіографія, щоденники, листування.

Дитинство та юність ученого минули далеко за межами України, на Північному Кавказі та в Грузії. Його політичні переконання формувалися під впливом батька, коротких подорожей Україною та читанням переважно російських книжок і журналів. Серед них значну роль у формуванні світогляду М. Грушевського відіграв часопис “Киевская старина”. На цьому він наголошував у своїй “Автобіографії” [7, с. 198] та “Споминах” [8, с. 121].

Уперше М. Грушевський познайомився з публікаціями “Киевской старины” ще у шкільні роки, коли його батько підписався на новий журнал. Сергій Федорович у Холмі працював під керівництвом видавця часопису Феофана Лебединцева, а його дружина доводилася хрещеною матір’ю сина Михайла. Щоб підтримати старого приятеля, він вирішив передплатити часопис на 1883 р. і викупити усі його номери за 1882 р.

Того ж року М. Грушевський спробував опублікувати в “Киевской старине” власне надбання з українського фольклору, яке він знайшов у селі Сестринівка, перебуваючи у діда. Вибравши найбільш підходящий матеріал, майбутній історик відправив його разом із листом до редактора часопису, в якому питав про умови публікації цих джерел. Швидше за все Ф. Лебединцев вирішив, що його кореспондент бажав отримати гонорар. Тому відповів, як згадував учений, “кислим і не заохочувальним листом” [8, с. 123]. Відмова редактора образила його так, що він вже не просив батька передплатити журнал на наступний 1884 р. Отже, в юнацькі роки М. Грушевський завдяки батькові став читачем часопису “Киевская старина”, котрий справив помітний вплив на формування його світогляду. Завдяки журналу юнак познайомився з досягненнями тогочасної історичної науки та творами провідних українських письменників.

Після закінчення гімназії у житті М. Грушевського наступив новий, так званий “перший київський період”, який тривав 8 років – з 1886 р. – до 1894 р. Ставши студентом Київського університету, він налагодив контакти зі співробітниками часопису. Серед них були В. Антонович та О. Кониський – особи, що відіграли вирішальну роль у житті та творчості історика. Як видно з його щоденника, він таїв якусь образу на “Киевскую старину”. У записі від 11 березня 1889 р. читаємо: “В суботу, стоячи в церкві згадав про “Киевскую Старину” й дуже образився; постановляв був взяти рукопис і допекти як-небудь” [9, с. 43].

Однак, саме у цьому журналі з’явилася рецензія на першу працю ученого “Южнорусские господарские замки”, яку написав П. Голубовський. У ній зазначалося: “Труд господина Грушевского читается с большим интересом и легкостью, а по тщательности обработки материала

и полноте, с которой автор исчерпывает вопрос, представляет приятное явление в русской исторической литературе” [10, с. 334].

Згодом М. Грушевський публікує на шпальтах часопису свої наукові праці та рецензії. У 1891 р. надруковано його статтю “Волынский вопрос 1077–1102” та рецензії на праці польських дослідників Ю. Ролле, який виступав під псевдонімом доктора Антоні [11, с. 157–158] та Л. Фінкеля [12, с. 159–160]. Наступного року він вмістив там статтю про барську околичну шляхту [13, с. 260–277]. Також на шпальтах журналу опубліковано схвальні відгуки на його “Очерки Киевской земли..” [14, с. 430–438] та “Барское староство” [15, с. 122–123].

Упродовж перебування М. Грушевського у Київському університеті він познайомився з багатьма співробітниками “Киевской старины”, однак, дещо стримано ставився до діяльності часопису, проте саме там з’явилися перші рецензії на його праці, а згодом і публікації самого ученого.

Після від’їзду історика до Львова у 1894 р. він почав брати активну участь в громадському та науковому житті Галичини. Тепер М. Грушевський друкується переважно у західноукраїнських виданнях. Активна політична діяльність історика в Австро-Угорській імперії загрожувала йому санкціями з боку Росії. Деякий час він не ризикував приїжджати на батьківщину, сподіваючись арешту. Перші томи його праці “Історія України-Руси” були заборонені до ввозу в Росію.

“Киевская старина” була чи не єдиним часописом, що не забув свого колишнього дописувача. На його сторінках публікуються відгуки на праці ученого та журналів, що виходили за його редакцією. Наприклад, у листопадовому номері “Киевской старины” за 1895 р. вміщено огляд шести томів “Записок НТШ”, у яких були і рецензії на три публікації М. Грушевського. (“Громадський рух на Вкраїні Русі”, “Вступна лекція”, “До ювілею Івана Котляревського”) [16, с. 71–80]. У подальшому часопис регулярно друкував огляди його праць, а також повідомляв про майбутні плани історика.

У 1902 р. “Киевская старина” помістила ґрунтовну рецензію на перші три томи фундаментальної праці ученого “Історія України-Руси” після скасування заборони на її ввезення. У ній наголошувалося: “Без сомнения, отмеченные нами тома “Истории Украины-Руси” – труд в высшей степени ценный и полезный” [17, с. 193].

Через два роки на шпальтах часопису з’явилося оголошення про вихід його узагальнюючої праці “История украинского народа”, а згодом надруковано розлогу рецензію на неї, у якій, зокрема, наголошувалося: “Очерк Грушевского будит пытливость у читателя, заставляет его мысль усиленно работать, привлекает его внимание к родной истории и побуждает стремиться к освещению и выяснению жгучих вопросов” [18, с. 232].

З 1898 р. у Львові почав виходити новий журнал “Літературно-науковий вісник”. Він мав завдання об’єднати культурних діячів Західної і Наддніпрянської України. Його засновником і видавцем був М. Грушевський, там він друкував більшість своїх публіцистичних праць. Зміст публікацій часопису подавався в бібліографічному відділі “Киевской старины”, починаючи із 1900 р.

Ідея історика про спорудження Академічного дому для студентів вперше озвучена М. Грушевським у 1902 р. на сторінках часопису “Літературно-наукового вісника”, у замітці “Що робити з академічним фондом?”. Вона мала на меті сприяти українцям в отриманні вищої освіти у львівських навчальних закладах. Однак, для її реалізації потрібні були кошти меценатів. Через галицькі та російські видання М. Грушевський закликав небайдужих громадян допомогти в будівництві Академічного дому. Особливі сподівання були на українців із Наддніпрянщини. На сторінках часопису “Киевская старина” ідея ученого знайшла розуміння і підтримку, про що свідчить замітка “К положенню дел в Галиции”, опублікована у першому номері журналу за 1903 р. Ймовірним автором публікації міг бути С. Єфремов. У одному із листів до нього львівський професор прохав: “В “Киевской Старине” прошу Вас дати таку новинку: у Львові робляться приготування для поставлення Академічного студентського дому для студентів Русинів… Жертви збирає професор Грушевський. Пересилати можна через книгарню “Киевской Старины”. Можна се розвинути на підставі моїх статей у Віснику, 1902, X, I, XII” [19, с. 145].

С. Єфремов не залишився байдужим до прохань М. Грушевського, “Киевская старина” публікувала звернення до українського громадянства із закликами пожертвувати на Академічний дім. Зусилля історика виявилися недаремними. Успішний підприємець Є. Чикаленко, який підтримував українознавчий журнал, пожертвував 25 тис. крб. на цю благородну справу. Саме завдяки невпинній енергії історика та фінансовій підтримці мецената стало можливим реалізувати цей проект вченого.

У 7–8 номері часопису “Киевская старина” опубліковано короткий звіт про перебування ученого у французькій столиці. Зокрема, там повідомлялося про те, що він прочитав 18 лекцій з історії України, які охоплювали період із найдавніших часів – до середини XIX ст. Останнє заняття присвячене українському національному відродженню, яке викликало найбільший інтерес у слухачів. Серед присутніх на заняттях М. Грушевського був і майбутній історик Д. Дорошенко. У

своїх мемуарах він поділився враженнями від лекцій професора. Місія ученого мала успіх, одне велике паризьке видавництво прийняло рішення видати його твори французькою мовою. По дорозі додому М. Грушевський зупинився у Берліні, де прочитав лекцію місцевим студентам про українське національне відродження. Вона зібрала значну аудиторію і викликала палкі дискусії, які тривали до відходу потяга. Аналізуючи візит ученого на Захід, автор замітки зазначав: “Пребывание профессора М. Грушевского в Париже имело своим следствием тот важный результат, что профессора, преподававшие в школе славянские языки, выразили желание посвятить один семестр лекциям украинского языка. Предложено также издать по-французки краткую грамматику украинской речи [20, с. 54].

Крім огляду історичних та публіцистичних праць М. Грушевського, “Киевская старина” публікувала рецензії й на його літературні твори. 1904 р. у видавництві “Вік” вийшла збірка оповідань ученого, які він написав ще у 80–90-і рр. XIX ст. Відгук на них вмістив українознавчий журнал, у якому подано наступну характеристику його літературних талантів: “…проф. Грушевский одаренный художественно чуткой душой, и хотя жаль, что он отдавшись целиком науке перестал откликаться на жизненные вопросы, но принимая во внимание его, что его служение науке не ограничивается кабинетной деятельностью, а идет навстречу жизненным потребностям общества, нужно надеяться, что жизнь рано или поздно пробудит в нем потребность писателя поделиться своими наблюдениями с публикой” [21, с. 122–127].

На початку XX ст. “Киевская старина” розпочала публікувати матеріали про тогочасні громадські та культурні події в рубриці “Текущие известия”. У ній існував окремий підрозділ “Вести из Галичины и Буковины”, у якому значна увага приділялася діяльності НТШ, яке очолював М. Грушевський.

Лібералізація політичного режиму в Російській імперії, яка розпочалася на початку XX ст. й досягла своєї вершини в часи революції 1905–1907 рр., дала можливість журналу на своїх сторінках більше уваги приділяти тогочасним громадським справам. У цей час помітно зросла політична активність М. Грушевського, він намагається перенести свою діяльність зі Львова – до Києва. У 1905 р. історик видрукував на сторінках “Літературно-наукового вісника” та інших видань низку статей програмного характеру. Пізніше вони вийшли окремою збіркою під загальною назвою “З біжучої хвилі”. “Киевская старина” на своїх сторінках вміщувала не тільки свої рецензії, але й передруковувала окремі із них. Зокрема, у вересневому номері за 1905 р. вийшла стаття історика “К польско-украинским отношениям в Галиции” [22, с. 174–234].

Перед цим співробітник часопису С. Єфремов у листі до М. Грушевського від 2 червня 1905 р. звернувся до нього від імені редакції з проханням: “ Чи можна Ваші статті з “Киевских Откликов” передрукувати? І чи зручно се буде, що окремі одбитки будуть?” [23, с. 223].

Відповідь історика була схвальною. “Проти передрукування статті в “Киевской Старине” я не маю нічого, думаю, що і відбитка тут не пошкодить (треба тільки якийсь час її продержати і не пускати в продажу), але в такім разі передрук мусів би вийти в найближчій книжці і то цілий в одній, коректу в “Киевской Старине” мусив би сам я продержати” [24, с. 159].

У роки революції 1905–1907 рр. часопис став більше писати на громадсько-політичні теми, зокрема, він висвітлював діяльність ученого в Петербурзі. Наприклад, Д. Дорошенко в огляді українського життя за 1906 р. відзначАв його роботу серед українських депутатів Першої Думи, а також активну участь професора у виданні тижневика “Украинский вестник” [25, с. 20].

Варто наголосити на тому, що революційні зміни безпосередньо відобразилися на долі “Киевской старины”, з 1907 р. вона стала виходити українською мовою під назвою “Україна”. На її шпальтах опубліковано рецензію на збірку публіцистичних праць ученого, які друкувалися в різних часописах, а згодом вийшли окремими виданнями. Перша брошура складалася із двох статей “Национальный вопрос и автономия” та “Единство или распадения России”. Публікація була оцінена рецензентом, який назвав себе “Ікс”, доволі критично. На його думку: “... вони ледве чи мають якусь бодай найменшу вартість” [26, с. 250]. Автор вважав ідеї ученого про національно-територіальну автономію та перетворення Росії у федерацію утопією і не вірив у їх реалізацію.

Інша рецензія на збірку статей історика “Освобождение России и украинский вопрос” була значно прихильнішою, ніж попередня. У ній автор подав детальний огляд публікацій ученого впродовж 1905–1907 рр., в кінці зазначав: “Не боячись перебільшення, можна сказати, що після Драгоманова, українське питання ще ні разу не було так широко, з таким знанням справи трактовано, як в писаннях професора М. Грушевського” [26, с. 256].

Учений в цей час зайнявся популяризацією історії, випустивши невелику книжку “Про старі часи на Україні”, і вона знайшла схвальний відгук на сторінках часопису. У рецензії на цю працю відзначається: “Найбільша вага цієї книжки в тому, що в ній подається не перелік найважливіших подій за 1000-літнє життя українського народу, не зовнішню його історію, а звернуто увагу на ті внутрішні пружини, од яких залежало в значній мірі, в який бік повернеться колесо історії” [27, с. 98].

І в кінці наголошувалося: “Таким способом, книжка М. Грушевського цінна не тільки тим, що в ній подано українську історію в справедливому освітленні, але що до того пристосовано її до потреб сучасного моменту…” [27, с. 101].

Аналізуючи публікації, присвячені ученому в журналі “Киевская старина”, варто зазначити, що у них позитивно оцінюється його громадсько-політична і наукова діяльність, вони несуть дослідникам цікаву інформацію про життя історика, у них відображено ставлення представників української інтелігенції до його творчості.

Отже, “Киевская старина” представляє цілу епоху в українській історії. Незважаючи на невеликий тираж, вона мала значний вплив на формування світогляду багатьох українців, її роль в національній культурі потребує ґрунтовного дослідження.

Список використаних джерел

1. Приймак Т. Михайло Грушевський: політик національної культури. Фрагменти. (Переклад з англійської Є. Камінського) / Т. Приймак // Всесвіт – 1991. – № 3. – С. 183. 2. Пріцак О. Історіософія Михайла Грушевського / О. Пріцак // Грушевський М. Історія України-Руси. – Київ: Наукова думка, 1991. – Т. 1. – 3. Смолій В. Сохань П. Видатний історик України / В. Смолий, П. Сохань // Грушевський М. Історія України-Руси. – Київ: Наукова думка, 1991. – Т. 1. – 4. Зашкільняк Л. С. Грушевський у Київському університеті (1886–1894 р.р.) / Л. Зашкільняк // Михайло Сергійович Грушевський. Щоденник (1888–1894) – К.: АТ Книга, 1997. – 5. Плохий С. Великий переділ: Незвичайна історія Михайла Грушевського / С. Плохий. – Київ: Критика, 2011. – 6. Adamski L. Nacjonalista postępowy Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków / L. Adamski. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2011. – S. 48. 7. Грушевський М. С. Автобіографія. 1906 р. / М. С. Грушевський // Великий Українець. Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського. – Київ: Веселка, 1992. – 8. Грушевський М. С. Спомини / М. С. Грушевський // Київ. – 1988. – № 12. – 9. Грушевський М. С. Щоденник (1888–1894) / М. С. Грушевський [Упор. Л. Зашкільняк]. – К.: АТ Книга, 1997. – 10. Голубовский П. Рец. на кн.: Грушевский М. Южнорусские господарские замки / П. Голубовский // Киевская старина. – 1890. – Т. XXX. – С. 334. 11. Грушевский М. С. Рец. на кн.: Antoni J Opowiadania historyczne. Serya syidma. – Lwyw,1891. / М. С. Грушевский // Киевская старина. – 1891. – Т. XXXIV. – С. 157–158. 12. Грушевский М. С. Рец. на кн.: Finkel L. Okopy swietey trojcy, dwa epizody z dzieyw Polski. We Lwowe, 1889. / М. С. Грушевский // Киевская старина. – 1891. – Т. XXXIV. – С. 159–160. 13. Грушевский М. С. Барская околичная шляхта до XVIII века. Этнографический очерк / М. С. Грушевский // Киевская старина. – 1892. – Т. XXXVI – С. 260–277. 14. Голубовский П. Рец. на кн.: Грушевский М. Очерк истории Киевской земли., 1891. / П. Голубовский // Киевская старина. – 1892. – Т. XXXVIII. – С. 430–438. 15. Молчановский Н. Рец. на кн.: Грушевский М. Барское староство / Н. Молчановский // Киевская старина. – 1895. – Т. XLVIII. – С. 122–123. 16. Киевская старина. – 1895. – Т. LI – С. 71–80. 17. Киевская старина. – 1902. – Т. LXXIX. – С. 193. 18. Черепин В. Родная история. Проф. М. Грушевский. Очерк истории украинского народа. – Спб, 1904. – 380 с. / В. Черепин // Киевская старина. – 1905. – Т. LXXXIX. – С. 232. 19. Листування Михайла Грушевського. Серія: Епістолярна спадщина Грушевськознавства. – Т. 1. – [Ред. Л. Винар. Упор. Г. Бурлака]. – Київ: УІТ, 1997. – С. 145. 20. Лекции проф. М. Грушевского в Париже и Берлине // Киевская старина. – 1903. – Т. LXXXII – С. 54. 21. Киевская Старина. – 1905. – Т. LXXXVIII. – С. 122–127. 22. Грушевский М. С. К польско-украинским отношениям в Галиции / М. С. Грушевский // Киевская старина. – 1905. – Т. CX. – С. 174–234. 23. Листування Михайла Грушевського. – Т. 3. [Ред. Л. Винар. Упор. Г. Бурлака, Н. Лисенко]. – Київ-Нью-Йорк: УІТ, 2006. – С. 223. 24. Листування Михайла Грушевського. Серія: Епістолярна спадщина Грушевськознавства. – Т. 1. – [Ред. Л. Винар. Упор. Г.Бурлака]. – Київ: УІТ, 1997. – 25. Дорошенко Д. Україна в 1906 році / Д. Дорошенко // Україна. – № 1. – С. 20. 26. Україна – 1907. – № 7–8. – С. 250. 27. Доманицький В. Рец. на кн. М. Грушевський. Про старі часи на Україні / В. Доманицький // Україна. – № 4. – С. 98.

Володимир Крот

ОБЩЕСТВЕННАЯ И НАУЧНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МИХАИЛА ГРУШЕВСКОГО НА СТРАНИЦАХ ЖУРНАЛА “КИЕВСКАЯ СТАРИНА”

В статье проанализирована роль журнала в жизни и творчестве историка. Особое внимание уделено влиянию издания на формирование мировоззрения ученого. Отдельно отмечены публикации в “Киевской старине” как статей М. Грушевского, так и рецензий на его труды, а также заметок о его научной и общественной деятельности.

Ключевые слова: “Киевская старина”, газета, журнал, рецензии, история.

Volodymyr Krot

THE SOCIAL AND SCIENTIFIC ACTIVITIES OF MYKHAJLO GRUSHEVSKIY ON COLUMNS OF MAGAZINE “KIEVSKAYA STARINA”

This article is analysed the role of magazine in historian’s life and creation. Special attention is spared to influence of magazine on forming ideology of scientist’s. The articles of M.Grushevskiy, notes about his scientific and civic activities and reviews on his labour in “Kievskaya starina”, were noted as most interesting.